

Çeviriler :

TĀRĪH- İ BEYHAĞ¹

MĪRZĀ MUĤAMMED HĀN KĀZVĪNĪ

Çev.: Doç. Dr. MÜRSEL ÖZTÜRK

Beyhağ, en önemli şehri bugünkü Sebzevār olan Horasan'a bağlı bir bölgenin eski adıdır². Tarihler, devlet adamlarından, şeyhlerden, hadis ve fıkıh âlimlerinden bahseden kitaplar, şair tezkireleri, her devirde bu bölgeden çok sayıda âlim ve yazarın çıktığını yazarlar. Bunlara örnek olarak, Sunen ü delâilu'n-nubuvvet'in yazarı, ehli sünnet âlimlerinin en tanınmışlarından Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn Beyhağî'yi; Tārīh-i Beyhağî olarak bilinen Tārīh-i Mes'udî'nin yazarı, Gaznelilerin saray kâtibi ünlü tarihçi Ebu'l-Fazl Muhammed b. el-Hüseyn Beyhağî'yi; yazma bir nüshasının fotokopisi elimizde bulunan ve konumuz olan Tārīhi Beyhağ'ın yazarı Ebû'l-Hasan 'Alî b. Zeyd Beyhağî'yi ve daha pek çoğunu gösterebiliriz.

Tārīh-i Beyhağ'ın konusu, adından da anlaşılacağı gibi, İran'ın bu bölgesinin tarihinden, oraya mensup olan âlim, edip, şair, seyyid, vezir, saray kâtibi, filozof, tabib gibi kimselerin tanınmışlarının hayat hikâyelerinden, eskiden beri orayı yurt edinmiş veya başka yerlerden oraya göçmüş büyük ailelerin soy kütüklerinden ve hatta bir ölçüde o bölgenin coğrafyası hakkında verilen bilgilerden ibarettir. Her ülkenin genel tarihi hakkındaki bilgiler, az çok o ülkenin muhtelif bölgelerinin özel tarihiyle tamamlanır. Bunun için, son zamanlarda çok konuşulan ve yakında gerçekleşeceğini ümit ettiğimiz İran'ın geniş kapsamlı ve mükemmel bir tarihinin yazılabilmesi için bu ülkenin muhtelif bölgelerine ait mevcut mahalli tarihlerin önem sırasına göre yayınlanması, en azından bunların yabancı kütüphanelerde bulunan yazmalarının (eğer İran'da mevcudu yoksa) mikrofilm veya fotokopilerinin alınarak

¹ Mîrzâ Muhammed Kâzvinî, Tārīh-i Beyhağ, Bîst Makāle, 1313 ş./1934, s. 76-86.

² İran tarihinin ve dolayısıyla Türk tarihinin önemli kaynaklarından biri olan Tārīh-i Beyhağ ve yazarı İbn Funduk adıyla da bilinen Ebu'l-Hasan 'Alî b. Zeyd Beyhağî hakkında yazılanların kaynağı ve en önemlisi sayılan Mîrzâ Muhammed Hân Kâzvinî'nin bu makalesinin yazılışının üzerinden yaklaşık yarım yüzyıl geçmiş olmasına rağmen, ona ilave edilecek fazla bir şey bulunmamaktadır. Ancak yazarın zikrettiği eserlerden bazılarının bugüne kadar bir veya birkaç baskısı yapılmıştır. Bu konuda araştırma yapacaklara yardımcı olur düşüncesiyle bunlardan tesbit edebildiklerimizi dipnot olarak gösterdik. Yazarın dipnotlarına ise, Romen kamaları verdik.

bilim adamlarının hizmetine sunulması gerekir. Bu şekilde sözünü ettiğimiz genel tarihin yazılması için gerekli kaynaklar hazırlanmış olur.

Mahalli tarihler, Müslüman âlimler tarafından doğdukları yerlerde yetişmiş olanların eserlerini korumak ve çağdaşlarının hatıralarını yaşatmak amacıyla kaleme alınmışlardır. Bunlara örnek olarak Târîh-i Kum, Târîh-i İsfahân, Târîh-i Rey, Târîh-i Kazvîn, Târîh-i Nişâbü, Târîh-i Buḥârâ, Târîh-i Semerkand, Târîh-i Bağdâd, Târîh-i Dimeşk ve daha pek çoğunu gösterebiliriz. Eskiden sayıları çok daha fazla olan bu tür eserlerin çoğunun kaybolmuş olmasına rağmen bir kısmı elde bulunmaktadır. Mahalli tarihlerden Tevârîh-i muhtelif-e-i Mâzenderân (Dorn neşri, 4 cilt, Petersbourg 1850-1858)³, Kirman tarihi hakkında yazılmış olan 'Ikdu'l-^culâ li'l-mevkıfî'l-^calâ (Tahran 1293/1876)⁴, Fars-nâme-i Nâşirî (Tahran 1313/1934), Fars-nâme-i İbnu'l-Belhî (Leyden 1921)⁵, Şeref Hân Bidlisî'nin Şeref-nâme'si (Petersbourg 1276/1860)⁶, yazarı bilinmeyen Târîh-i Sîstân (H. 1296 yılında çıkan İran dergisinin sayılarında tefrika edilmiştir)⁷, Narşehî'nin Târîh-i Buḥârâ'sı (Paris 1892)⁸ gibi en tanınmışları basılmış, İbn İsfendiyâr'ın Târîh-i Taberistân'ı da 1905 yılında Browne tarafından özet olarak İngilizceye çevrilerek neşredilmiştir⁹. Bu tür tarih kitaplarından bir kısmı daha az tanınmış olup, bunların yazma nüshaları azdır ve herkesin yararlanacağı yerde değildir. Bunlara örnek olarak Ḥasan b. Muḥammed Kummî'nin Târîh-i Kum¹⁰, Londra ve Paris'te yazma nüshaları bulunan ve başka bir Kirman tarihi olan Semtu'l-^culâ li'l-hazreti'l-^culyâ¹¹, yine Sistan tarihi hakkında yazılmış olan ve Londra'da bir nüshası bulunan İhyâu'l-mulûk ve elimizde üçten fazla nüshası bulunmayan ve konumuz olan Târîh-i Beyhak¹² gibi eserleri verebiliriz. Bunlardan başka Şuster, Yezd, İsfahan, Kazvin, Kaşan, Belh, Semerkand, Herat gibi şehirlere ait tarih kitaplarının yazma nüshaları Avrupa'nın muhtelif kütüphanelerinde mevcuttur.

³ Târîh-i Taberistân u Rüyân u Mâzenderân, 4 cilt, neşreden ve Almancaya çeviren B. Dorn, St. Petersbourg 1850-1858.

⁴ İkinci Neşri: 'Ikdu'l-^culâ li'l-mavkıfî'l-^calâ, Tahran 1311/1932-3.

⁵ Üç neşri yapılmıştır: a) R.A. Nicholsun ve G. le Strange neşri, London 1921; b) Seyyid Celâleddîn Tehrânî neşri 1353 k./1934; c) 'Alî Nâkî Behrûzî neşri, Şiraz 1343 ş./1964.

⁶ İkinci neşri, Kahire 1931.

⁷ İran dergisinin 474-546 (1299-1302/1881-1885) sayılarında tefrika halinde yayınlanmış olan bu eserin ikinci neşri de yapılmıştır: Târîh-i Sîstân, Meliku's-Şu'erâ Bahâr neşri, Tahran 1314/1935.

⁸ Târîh-i Buḥârâ, Müderris Razâvî neşri, Tahran 1317/1939.

⁹ Târîh-i Taberistân, Tahran 1320/1941-2.

¹⁰ Târîh-i Kum, Tahran 1353 k./1934.

¹¹ Semtu'l-^culâ li'l-hazreti'l-^culyâ, 'Abbâs İkbâl neşri, Tahran 1328/1949.

¹² Târîh-i Beyhak, A. Behmenyâr neşri, Tahran 1317/1938.

Konumuz olan Tārīḥ-i Beyhak 6/12. yüzyılın tanınmış âlimlerinden Ebū'l-Ḥasan 'Alī b. Ebī'l-Kāsim Zeyd b. Muḥammed b. el-Ḥuseyin el-Beyhakī tarafından yazılmıştır. 490/1096-7 yıllarında doğmuş (I) ve 565/1169'da vefat etmiş olan Beyhakī, Milel u Nahl'in yazarı Muḥammed b. 'Abdu'l-Kerīm Şehristānī (ö. 548/1153) ile Zāḥire-i Ḥarzemşāhī'nin yazarı Seyyid İsmā'īl Curcānī'nin (ö. 531/1136) çağdaşı ve arkadaşı idi. Daha sonra da bahsedeceğimiz gibi genç yaşında 'Ömer Hayyam'ın zamanını idrak etmiş ve onun meclisinde bulunmuştur. Kendi ifadesine göre (II), Tārīḥ-i Beyhak'ı Sultan Sencer'in (511-552/1118-1158) memurlarından olan ve onun ölümünden sonra Horasan'ın yönetimini eline geçiren Ay Âbe zamanında, 563/1167, yılında yazmıştır. Zamanının tanınmış âlimlerinden olan Beyhakī çok sayıda Arapça ve Farsça eserler vermiştir. Yâkūt, Mu'cemu'l-udebâ adlı kitabında (c. 5, s. 208-218), Beyhakī'nin hayatını anlatırken onun 74 eserinden söz etmiştir. Hâcī Halīfe de Keşfu'z-zunûn'un muhtelif yerlerinde onun eserlerini zikretmiştir. Maalesef bugün bu değerli eserlerden yalnız Tārīḥ-i Beyhak ve konusu filozoflar tarihi olan Tetimmet Şivānu'l-ḥikmet elde bulunmaktadır.

Beyhakī'nin adı en çok duyulan eserlerinden birisi, Tārīḥ-i Yemīnī'ye yazdığı zeyil olan Meşāribu't-tecārib ve ġarāibu'l-ġarāib'dir (III). Bu zeyil, Tārīḥ-i Yemīnī'nin sona erdiği zamandan itibaren 150 yıl zarfında, yani 410/1019 ile 560/1164-5 yılları arasında meydana gelen tarihi olayları konu alır. Başka bir deyişle Gazneliler ve Selçuklular devirlerinin aşağı yukarı tamamı ve Harzemşahlılar devrinin de ilk yarısı hakkında bilgi verir. Yâkūt, Mu'cemu'l-udebâ'nın birkaç yerinde; İbnu'l-Eşīr, Tārīḥ-i Kāmil'de; İbn Ebi Uşaybia, Tabakātu'l-eṭibbā'da, 'Atā Melik Cuveynī, Tārīḥ-i Cihān-guşā'da bu kitaptan nakiller yapmışlardır. Ḥamdullah Mustavfi de Tārīḥ-i Guzī'de adlı eserinin önsözünde onu kaynakları arasında saymıştır. Buradan kitabın 8/14. yüzyılın ortalarına kadar elde bulunduğu anlaşılıyor. Maalesef bugün ne İran'da, ne de basılı katalogları bulunan diğer ülkelerin kütüphanelerinde, onun izine rastlanamamıştır. Ancak Türkiye, İran, Hindistan, Afganistan, Türkistan ve öteki İslām ülkelerinde bu kitabın bir veya birkaç yazma nüshasının mevcut olması ve bir gün ortaya çıkacağı ihtimali hiç de uzak bir ihtimal değildir.

Ebū'l-Hasan Beyhakī'nin diğer bir eseri de, Vişāḥ Dumyatı'l-kaşr veya kısa adıyla Vişāḥu'l-dumyat adındaki Baḥerzī'nin Dumyatı'l-kaşr'ına yazdığı zeyildir. Bu zeylin konusu yazarın çağdaşı şairlerin biyografileridir. Yâkūt, Mu'cemu'l-udebâ'nın birkaç yerinde bu kitaptan nakiller yapmış, İbni

Hallikân, Bâherzî'nin hayatını anlatırken ona değinmiş, Hâcî Halîfe de ondan Vişâh Dumyatu'l-kaşr ve likâh ravzatu'l-âşr adıyla söz etmiştir. Kitabın tam adının bu olduğunu söylerler.

Beyhakî'nin bir başka eseri Arap atasözleri hakkında yazdığı 2 ciltlik Gururu'l-emşâl ve dururu'l-akvâl'dir (IV). Hâcî Halîfe, Keşfu'z-zunûn'da Meydânî'nin Mecmau'l-emşâl'inin kaynağının bu kitap olduğu hakkında şunları söylemiştir: "... yılında ölen Ebi'l-Hasan 'Alî b. Zeyd el-Beyhakî, Gururu'l-emşâl ve Dururu'l-akvâl adlı eserinde, atasözlerini harf sırasına göre dizmiş, söyleniş sebeplerini zikretmiş ve daha sonra da açıklamıştır. O, Meydânî'nin kaynağıdır." Hâcî Halîfe'nin bu sözü yanlıştır. Bu yanlışlık onun Beyhakî'nin yaşadığı devri bilmediğinden kaynaklanıyor. Çünkü Beyhakî, Yâkût tarafından Mu'cemu'l-udebâ'da bir bölümü nakledilen Meşâribu't-tecârib adlı eserinde Meydânî'nin öğrencisi olduğunu, ondan onun eserleri Sâmi fi'l-esâmî ve Mecmau'l-emşâl'i okuduğunu söylemektedir (V). Meydânî'nin ölüm tarihi 518/1124, Beyhakî'ninki ise 565/1169'dur. Bu tarihleri gözönünde bulundurursak, gençliğinin ilk yıllarında bulunan Beyhakî'nin ömrünün son yıllarındaki Meydânî ile karşılaştığı anlaşılır. Yaşlı bir hocanın genç bir öğrencisinden iktibasta bulunması uzak bir ihtimaldir. Belki de bunun tam tersi, yani Beyhakî'nin Meydânî'den iktibas etmiş olması akla daha yakındır. O halde Hâcî Halîfe'nin bu sözü gerçeğe dayanmamaktadır.

Beyhakî'nin bir başka eseri de, Ebû Suleymân Muhammed b. Tâhir b. Behrâmu's-Secezi'nin filozoflar tarihi hakkındaki Şivânu'l-hikmet adlı kitabına yazdığı zeyildir. Beyhakî'nin bu zeyli Tetimmet Şivânu'l-hikmet adıyla bilinir. Bu kitabın biri Berlin'de tam, diğeri Hollanda'nın Leydan şehrinde özet olmak üzere iki yazma nüshası vardır¹³.

Beyhakî'nin daha önce de sözünü ettiğimiz Târîh-i Beyhak adlı eserinin yazma nüshalarının sayısı çok azdır. Bildiğim kadarıyla elde üç nüshası bulunmaktadır. Bunlar arasında en eskisi, en mükemmeli ve en doğru olanı elimizde fotokopisi bulunan Londra'da Britanya Müzesi'ndekidir. 835/1431-2 yılında istinsah edilmiş olan (bkz. s. 170 b) bu nüshanın 171. sayfasından sonraki kısım, kitabın aslından olmayıp muhtemelen nüsha sahipleri tarafından ilave edilmiştir. Çünkü bu kısımda ele alınan tarihi olaylar, Beyhakî'nin ölümünden sonra meydana gelen olaylardır. Esas nüshada kırmızı mürekkeple yazılmış olan konu başlıkları fotokopiye siyah olarak çıktığından, foto-

¹³ İki neşri yapılmıştır : 1 - Tetimmet Şivânu'l-hikme, M. Şafî neşri, Lahore 1935.
2 - Târîh-i hukâmau'l-İslâm, M. 'Alî neşri, Damas 1946.

kopide konu başlıklarını ayırt etmek zorlaşmaktadır. Rieu, Britanya Müzesi'nde bulunan Farsça yazmalar kataloğunun ekinde bu nüshanın kısa bir tanıtımını yapmış ve önemli gördüğü konu başlıklarını zikretmiştir (s. 60-61).

Tārīḥ-i Beyhak'ın ikinci nüshası Berlin Genel Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Çok yeni olan bu nüsha, 1265/1848 yılında Luknow'da istinsah edilmiştir. Kitabın başında birkaç sayfa eksiktir. Fakat istinsah eden veya bu kitabın sahiplerinden biri, eksik belli olmasın diye, birkaç satırlık bir önsöz yazarak kitabın başına eklemiştir. Alman müsteşriki Pertch, Berlin Devlet Kütüphanesi'nde bulunan Farsça yazmalar kataloğunda bu nüshanın kısa bir tanıtımını yapmıştır.

Tārīḥ-i Beyhak'ın üçüncü nüshası ise Taşkent'te, Türkistan Genel Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Berlin'dekine nazaran nisbeten eski, Londra'dakine nazaran çok yeni olan bu nüshanın istinsah tarihi 1057/1647 olup, baş kısmı eksiktir. Ünlü Rus müsteşriki Barthold, İslâm Ansiklopedisi'nin "Beyhakı" maddesinde ve Türkistan adlı eserinin İngilizce çevirisinde (s. 31-32) bu nüshaya kısaca değinmiştir.

Son iki nüsha, yani Berlin ve Taşkent nüshaları, hakkındaki bilgileri halen Tārīḥ-i Beyhak'ı tez konusu olarak araştıran genç Hint bilginlerinden Kelimullah Kārī Haydarâbâdî'den aldım. Kendisine burada teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

KAYNAK

Tārīḥ-i Beyhak'ın yazarı Ebû'l-Hasan Beyhakî'nin hayatı ve eserleri hakkında daha fazla bilgi edinmek isteyenler için onun kaynaklarından da kısaca bahsedelim:

1 — Yâkût, Mu'cemu'l-udebâ'da (c. 5, s. 208-218)¹⁴, Beyhakî'nin Meşâribu't-tecârib ve ğarâibu'l-ġarâib adlı eserinde kendi hakkında söylediklerine dayanarak onun hayatını ve eserlerini geniş olarak anlatmış, aynı kitabının bir başka yerinde ise, Meşâribu't-tecârib ve Vişâhu'l-dumyat'ten muhtelif bölümler nakletmiştir. Bu nakillere örnek olarak Şâhib b. 'Îbâd'ın (VI), 'Ali b. Ahmed Fancekerdî'nin (VII) ve ünlü Dumyatı'l-kaşr'ın yazarı Baherzî'nin (VIII) hayatını anlatan bölümleri gösterebiliriz. Yine Yâkût diğer eseri Mu'

¹⁴ Yâkût, Mu'cemu'l-udebâ, al-musammâ bi irşâd el-arib ilâ Ma'rifat al-adib, D.S. Margoliouth neşr. I-VII Gibb mem. VI, Leyden-London. 1907-1931.

cemu'l-Buldân'da¹⁵ Karî, Beyhak ve Nişâbü'r bölgelerinin yerleşim yerlerinin coğrafyası ile ilgili bölümleri kaynak göstermemesine rağmen büyük bir ihtimalle Tārîh-i Beyhak'tan almıştır (IX). Çünkü o, kitabının bir yerinde Tārîh-i Beyhak'ı gördüğünü söylemiştir (X). O halde ondan yararlanmamış olması imkânsızdır. Eğer Yâkû t'un yukarıda sözünü ettiğimiz bölgeler hakkında verdiği bilgileri Tārîh-i Beyhak'ınkilerle karşılaştırırsak, bu sözümüzün doğru olduğu kolayca anlaşılacaktır.

2- İbnu'l-Esîr, Tārîh-i Kâmil'deki¹⁶ Harzemşahlılar ile ilgili bölümde, 568/1172 yılında meydana gelen olayları anlatırken Beyhakî'nin Meşâribu't-tecârib'inden nakiller yapmıştır (XI).

3- İbn Ebi Uşaybia^c, 'Uyûnu'l-enbâ fî tabakâti'l-etibbâ'¹⁷ adlı eserinde Beyhakî'nin Meşâribu't-tecârib'inden isim vererek nakil yapmıştır (XII).

4- İbni Hallikân¹⁸ kendi ifadesine göre, Şeyhu'r-reis Ebü 'Alî Sînâ'nın hayatı hakkındaki bilgilerin tamamını Beyhakî'nin Tetimmet Şivânu'l-hikmet'inden almış (XIII), Dumyatı'l-kaşr'ın ünlü yazarı 'Alî b. Hasan Baßer zî'nin özgeçmişini anlatırken Beyhakî'nin Vişâhu'l-dumye'sine kısaca değinmiştir (XIV).

5- Alâuddîn Âtâ Melik Cuveynî, Tārîh-i Cihân-guşâ'nın¹⁹ ikinci cildinde Harzemşahlılar tarihi ile ilgili bölümün ilk sayfasında Beyhakî'nin Meşâribu't-tecârib'inden alıntı yapmıştır. Fakat burada Cuveynî yanlış olarak Meşâribu't-tecârib'in, Miskaveyh'in Tecâribu'l-imem'inin zeyli olduğunu söylemiştir. Meşâribu't-tecârib'in Tecâribu'l-imem'in değil, Tārîh-i Yemînî'nin zeyli olduğunu Beyhakî'nin Tārîh-i Beyhak'ta söylediği şu sözlerden anlıyoruz: "Ben Yemînî'nin kitabının sonuna bir tarih kitabı yazarak ekledim. Onun adı Meşâribu't-tecârib ve ğarâibu'l-ğarâib'dir. (s. 12)". Burada Cuveynî'yi "tecârib" kelimesi yanıltmış, bu kelimenin Miskaveyh'in eserini gösterdiğini sanmıştır. Zaten bu iki kitabın, yani Tārîh-i Yemînî ile Tecâribu'l-imem'in, konuları tarih olup yazılış tarihleri de birbirine yakındır. Tecâribu'l-imem 370/980, Tārîh-i Yemînî ise 410/1019 yılında yazılmıştır. Meşâribu't-tecârib'deki "tecârib" kelimesi hiç şüphesiz tecrübenin çoğulu anlamında kullanılmıştır.

¹⁵ Yâkût, Mu'cemu'l-Buldân, Kahire 1906.

¹⁶ İbnu'l-Esîr, Tārîhu'l-kâmil, 12 cilt, Kahire 1302/1885.

¹⁷ İbn Ebi Uşaybia^c, Geschichte der Aerzte, München 1885.

¹⁸ İbn Hallikân, Vefayâtu'l-ayan ve anbau'z-zaman, Mısır 1299/1882.

¹⁹ Alâuddîn 'Atâ Melik al-Cuveynî, Tārîh-i Cihân-guşâ, 3 cilt, Muhammed b. 'Abdu'l-Vahâb Kazvinî neşri, Leiden 1911-1937.

6—Hamdullah Mustavfi, Tārīḥ-i Guzīde²⁰ (yazılış tarihi 730/1329-30) adlı eserinde Meşāribu't-tecārib'i kaynakları arasında saymıştır.

7 — Hacı Hālife, Keşfu'z-zunūn'da²¹ Beyhākī ve eserleri Dumyatu'l-kaşr, Gureru'l-emsāl ve Dururu'l-aqvāl, Kitābu'l-ʿarūz, Kenzu'l-ḥaccac fi'l-uşʿul, Meşāribu't-tecārib ve ġarāibu'l-ġarāib, Vişāḥ Dumyatu'l-kaşr, Kavām ʿUlūm't-tıbb'dan bahsetmiştir.

8—Ünlü Hollandalı müsteşrik R. Dozy²², Leiden'de (Hollanda) bulunan Türkçe-Arapça ve Farsça yazmalar kataloğunda (c. II, s. 294-295) Tetimmet Şivānu'l-ḥikmet'in özet yazması ve yazarı hakkında değerli açıklamalarda bulunmuştur.

9—Tanınmış Alman müsteşriki E. Sachau²³, Āsāru'l-bākiye'ye yazdığı girişte (s. 60-61) kitabın yazarı Ebū Reyhān Birūnī'nin hayatını anlatırken Tetimmet Şivānu'l-ḥikmet'teki bilgileri aynen nakletmiş, bu vesileyle Beyhākī'nin hayatına da kısaca değinmiştir.

10—Ünlü İngiliz müsteşriki Charles Rieu²⁴, Britanya Müzesi'nde bulunan Farsça yazmalar kataloğunun zeylinde (s. 60-61) Tārīḥ-i Beyhāk ve yazarı hakkında değerli bilgiler verirken kitabın önemli konu başlıklarını da zikretmiştir.

11—Tanınmış Alman müsteşriki Wilhelm Pertsch²⁵, Berlin Devlet Kütüphanesi'nde bulunan Farsça yazmalar kataloğunda (s. 516) Tārīḥ-i Beyhāk ve yazarından söz etmiştir.

12—Tanınmış Alman müsteşriki W. Ahlwardt²⁶, Berlin Devlet Kütüphanesinde Arapça yazmalar kataloğunda (c. 9, s. 457-458) orada bulunan Tetimmet Şivānu'l-ḥikmet'in bir yazma nüshası dolayısıyla Beyhākī'nin hayatı ve konu başlıklarından seçmeler yaparak eser hakkında değerli bilgiler vermiştir.

²⁰ Hamdullah Mustavfi Kazvini, Tārīḥ-i Guzīde, E. G. Browne neşri, Leiden-London 1910-1913.

²¹ Hācī Hālife (Kātib Çelebi), Keşfu'z-zunūn, 7 cilt, London 1835-1858.

²² R. Dozy, P. de Jong, M. J. de Goeje, M. Houtsma, Catalogus cedd. or bibl. Lugd. B Batav, Lug. Bat, 6 cilt, 1851-1877.

²³ Birūnī, Chronology of the Ancient Nations, ed. and transl. by E.C. Sachau, London 1879.

²⁴ Charles Rieu, Supplement to the Catalogue of the Persian manuscripts in the British Museum, London 1895.

²⁵ Wilhelm Pertsch, Die Persischen Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Berlin, Berlin 1877.

²⁶ Ahlwardt, W. Verzeichnes der ar. Hdss. der Königl. Bib. zu Berlin, 10 cilt, 1887-1899.

13— Ünlü Rus müsteşriki Barthold²⁷, İslâm Ansiklopedisi'nin "Beyhakî" maddesinde, Beyhakî'nin hayatını anlattuktan sonra onun Meşâribu't-tecârib ve Târîh-i Beyhak adlı eserlerini tanıtarak, Târîh-i Beyhak'ın İran tarihi bakımından son derece önemli olduğunu ve mutlaka basılması gerektiğini söylemiştir. Yine Barthold, son zamanlarda Rusçadan İngilizceye çevrilen ve Gibb Vakıfları serisinde yayınlanmış olan "Türkistan" adlı eserinde Târîh-i Beyhak, Tetimmet Şivanu'l-hikmet ve Meşâribu't-tecârib hakkında değerli bilgiler vermiş, kitabının birkaç yerinde Târîh-i Beyhak'tan bölümler nakletmiş veya o kitaba başvurulmasını istemiştir.

14— Bu satırların yazarının Kitâbu'l-muzafferiyeye'den, onun da Mevlâna Husrev Ebrkûhî'nin Firdevsu't-tevârih'inden aldığı bir bilgiye dayanarak Nizâmî Semerkândî'nin Çehâr Makâle'sine²⁸ yazdığı dipnotta, Târîh-i Beyhak'ın yazarı Ebu'l-Hasan Beyhakî'nin 505/1111 yılında "Ömer Hâyyam"la görüşmesi ve "Ömer Hâyyam"ın ondan bir destanın beyitlerini açıklamasını istemesi hakkındaki bir hikâyeyi nakletmiştir. Fakat Firdevsu't-tevârih'te ve Kitâbu'l-muzafferiyeye'de kaynak gösterilmediği için bu hikâyenin Beyhakî'nin hangi eserinden alındığı belli olmamıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi 490/1096-7 yılında doğan Beyhakî'nin, görüşmenin yapıldığı 505/1111'de 15,16 yaşlarında bir genç olduğu ortaya çıkıyor. O sırada "Ömer Hâyyam" yaşlı biridir. Çünkü İbnu'l-Esîr, 467/1074 yılının olaylarını anlatırken "Ömer Hâyyam"ın zamanının tanınmış müneccimlerinden olduğunu, Selçuklu Sultanı Melikşah'ın (465-485/1072-1092) bir rasathane kurmak ve Celâlî takvimini düzenlemek için tanınmış müneccimlerden meydana gelen grupla beraber "Ömer Hâyyam"ı görevlendirmişti (XV). O halde o tarihte "Ömer Hâyyam"ın yaşını 30 kabul edersek, görüşmenin yapıldığı 505/1111 tarihinde en azından 70 yaşlarında yaşlı biri olması gerekir. Buna göre "Ömer Hâyyam"ın Beyhakî'den bir destanın beyitlerinin anlamını sorması, hiç şüphesiz yaşlı bir bilginin genç bir öğrencinin gönlünü alması ve onu teşvik etmesi içindir. Yoksa böyle durumlarda adet olduğu üzere bu sorunun, bir bilginin bir bilginden, aynı seviyede olan iki insanın birbirinden bir şeyler öğrenmesi için sorulduğunu sanmamak gerekir.

²⁷ Barthold, W. Turkestan Down to the Mongol Invasion, 2. baskı, London 1928, Gibb Memorial Series : 5.

²⁸ As-Semerkindî, Ahmed "Omer b. 'Ali an-Nizâmî al-'Arûzî, Çahâr Makâle, 'Abdu'l-Vahâb Kazvînî neşri, Berlin 1927.

MĪRZĀ MUHAMMED ḤĀN KĀZVĪNĪ'NİN DĪPNOTLARI

I. Mu'cemu'l-udebā'da Beyhakî'nin doğum tarihi olarak verilen 499/1105-6 tarihi, bu kitabın özensiz baskısı nedeniyle rakamların yer değiştirmesinden doğan bir hatadır. Kitapta buna benzer yanlışlıklar pek çoktur. Beyhakî, 499/1105-6 yılından en az 10 yıl önce doğmuştur. Bunu, Tārīḥ-i Beyhak'ta söylediği şu sözlerden karine yoluyla çıkarıyoruz: "Fahru'l-Mulk'un öldürülüşü 500/1106 yılının aşure günü oldu. Ben onu hatırlarım. O tarihte küçüktüm ve Nişabur'da okula gidiyordum. (s. 42 b)" 1 yaşındaki bir çocuğun okula gidemeyeceğine ve aklında bir şey kalamayacağına göre 500/1106 yılında onun 10,12 yaşlarında olması gerekir. Buna göre, söylediğim gibi Beyhakî'nin doğum tarihi 490/1096-7 civarında veya bu tarihten biraz önce veya sonra olabilir.

II. s. 170 b'de "Müellif bu kitabı yazmayı 5 Şevval 563/11 Haziran 1167 tarihinde tamamladı" ve s. 166 a'da da : "Allah devletini daim etsin, devleti ve dini güçlendiren Horasan padişahı, doğunun meliki Ay Âbe 10 Muharrem 561/ 20 Kasım 1165 tarihinde süvari ve piyadeden meydana gelen kahredici bir ordu ile kasabanın kapısına geldi..." diyor.

III. Bkz. Tārīḥ-i Beyhak, s. 12 a; 568/1172 yılı olayları hakkında İbnu'l-Eşîr tarihine (Mısır bs. c 11, s. 170), İbn Ebi Uşaybia^c, c. 1, s. 72, Hâcî Halîfe'nin "Meşâribu't-tecârib" başlığı altındaki bölümü ve daha sonra değineceğimiz kaynaklara. İbnu'l-Eşîr ve İbn Ebi Uşaybia'da "meşârib" kelimesindeki ş harfinin üzerindeki üç nokta konmamış "mesârib" şeklinde yazılmıştır. Diğer kaynaklarda metinde olduğu gibi "meşârib" olarak yazılmıştır.

IV. Mu'cemu'l-udebâ, c. 5, s. 211 satır : 3 ve Hâcî Halîfe, c. 2, s. 153, gayin bölümünde.

V. "Sonra hocaların imamı, bilginlerin sadrı Ahmed b. Muhammed el-Meydânî'nin dersinde 516/1122 yılının Muharrem (Mart) ayında hazır bulundum. Ondan, onun yazdığı Kitabu'l-esâmî, Kadî'nin kitabı'l-meşâdir'ini, Ebi 'Ubeyd'in Muntehil ve Ğaribu'l-hadîs kitaplarını, onun yazdığı İşlâḥu'l-mantık ve Mecmu'l-emşâl kitaplarını okudum (Mu'cemu'l-udebâ c. 5, s. 209, Beyhakî'nin Meşâribu't-tecârib'inden naklen).

VI. Mu'cemu'l-udebâ, c. 2, s. 314-315, Meşâribu't-tecârib'den naklen.

VII. Aynı eser, c. 5, s. 103, Vişâḥu'l-dumye'den naklen.

VIII. Aynı eser, c. 5, s. 121, kitabın adını zikretmeden ve s. 124-128, Meşâribu't-tecârib'den naklen.

IX. Mu'cemu'l-buldân'ın Beşt, Beştenfrüş, Bişek, Tekâf, Roḥ, Rîvend, Zâm, Zâvet, Zûzen başlıkları altındaki kısımlara ve bu kitabın Leipzig baskısının "El-Beyhakî, Ebu'l-Ḥasan (Ali b. Zeyd)" başlıklı fihristine (s. 353) bakınız.

X. Mu'cemu'l-udebâ'da (c. 5, s. 213) Beyhakî'nin hal tercümesi hakkında şöyle diyor: "Onun Farsça Târîḥ-i Beyhak ve Lubâbu'l-ensâb kitaplarını buldum."

XI. İbnu'l-Eşîr'in Târîḥ-i Kâmil'inin tamamlanış tarihi 628/1230-ı'dır.

XII. 'Uyûnu'l-enbâ, Mısır bs. c. 1, s. 72. 'Uyû nu'l-enbâ fî ṭabaḳâti'l-eṭibbâ'nın yazılış tarihi 643/1245'tir.

XIII. "Dedi : Bunun tamamını Şeyḥ Zahiru'd-dîn Ebi'l-Ḥasan b. Ebi'l-Ḳâsım El-Beyhakî'nin Tetimme Şivânu'l-ḥikmet adlı kitabından aldım." (İbn Ḥallikân, Tahran bs. c. 1, s. 169).

XIV. "Ebû 'l-Ḥasan 'Alî b. Zeyd el-Beyhakî bu kitaba Vişâḥu'l-dumye adını verdiği bir zeyil yazmıştır." (Aynı eser, s. 395).

XV. O tarihte yani 467/1074 senesinde Sultan Melikşah ve Nizâmu'l-Mulk, müneccimlerin ileri gelenlerinden bir grubu takvim düzenlemek ve rasathane kurmak için topladı. (.....) Bu müneccimler arasında 'Ömer b. İbrâhim el-Ḥayyam, Ebu'l-Muzaffer el-İsfezârî, Meymûn b. el-Necî b. el-Vâsıtî vb. vardı. Çok para harcadı. Rasathane 485/1092 yılında sultan ölünceye kadar ayakta kaldı. Onun ölümünden sonra da yok oldu (İbnu'l-Eşîr 467/1074 olayları hakkında).